

Nagyné Molnár Melinda

Merre tovább, erdélyi kisparaszti gazdálkodás? Pillanatkép az EU-csatlakozás idejéből egy székelyföldi aprófalu – Siklód – példáján

A kisparaszti gazdálkodás az idők folyamán más-más jelentőséggel, de mindig részét képezte a vidéki térségek megélhetésének. A rendszerváltás után Kelet-közép-Európa-szerte felszámolódott az államszocializmus idején működő nagyüzemi rendszer. A változásnak egyenes következménye volt a családi gazdálkodás újraéledése. Romániában a szocialista mezőgazdasági nagyvállalati struktúra összeomlása után uralkodó üzemformává a kisparaszti magángazdaság vált. A kialakult új agrárstruktúra azonban konfliktusokkal terhelt. Súlyos probléma a munkaerő és tőkehiány, az elavult termelési technológia. A hatékony gazdálkodást lehetetlenné teszi a végtelenségig elaprózódott földbirtokszerkezet. Úgy tűnik, annak ellenére, hogy Erdélyben Magyarországhoz viszonyítva a hagyományos vidéki paraszttársadalom többet megőrzött magából, mégis kevés példáját látni a tudatos tervezésnek, a kockázatvállalásnak. E tanulmányban egyrészt az Erdélyben az elmúlt másfél évszázadban ható, a kisparaszti gazdálkodást alapvetően befolyásoló tényezőket, eseményeket foglalom össze; másrészt rá kívánok világítani a piaccgazdaság jelenlegi kihívásaira egy konkrét erdélyi aprófalu (Siklód) példáján keresztül.

BEVEZETÉS

A falukutató mozgalmak több mint egy évszázados múltra tekintenek vissza a Kárpát-medence területén. A nagyon sokféle irányzat közös alapelve mindenkor az volt, hogy *a falusi vidéki társadalmi tér megismerése nélkül nem érthetjük meg a társadalmi folyamatainkat, nem értelmezhetjük a gazdasági trendeket.* Fontos azt is kihangsúlyozni, hogy a trianoni döntés után a műhelyek munkája Magyarországon és az elcsatolt területeken létrejövő falukutató csoportokban a falvak megismerését és a nemzeti identitás formálását is szolgálta.

Ilyen gondolati előzmények inspirálására 2006-ban a gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Karán a Sárospataki Református Teológia két világháború között Újszászy Kálmán vezetésével működő faluszemináriumi mozgalmanak az eszmei folytatásaként újraindítottunk egy ú.n. *faluszemináriumi mozgalmat.* A gödöllői faluszemináriumi kutatások egyik fő célja a klasszikus falukutató mozgalmak újraélesztése, a szellemi örökség továbbvitele, valamint a rendszerváltás után új kihívások elé került vidéki tér gazdasági, társadalmi folyamatainak tüzetesebb megismerése, és megismertetése. Vizsgálati helyszíneink kiválasztásakor nem szorítkozunk az anyaországra. 2007 és 2008 nyarán Siklódon (Hargita megye) került sor az első határon túli kutatásunkra. A Sóvidék szélén, a Parajd és Szováta szomszédságában levő néhány

száz fős (2002-ben 359 fő¹) zsáktelepülésen meglehetősen archaikus életvitellel találkoztunk. Jól kutatható témának ígérkezett a rendszerváltás, valamint az EU-csatlakozás következményeinek vizsgálata a helyi közösség mezőgazdasági megélhetésében.

Az irodalmi forráselemzés mellett e tanulmány egy kérdőíves felmérés eredményeit is közli. 2008 nyarán ugyanis egy, a helyi gazdálkodás elemeit vizsgáló kérdőívvel érkezünk Siklódra. Ennek kitöltését a kutató szeminárium tagjai végezték úgy, hogy személyesen keresték fel a falubelieket. A kérdőívet 73 siklói háztartásban töltöttük ki. Ez becsléseink szerint legalább a falu kétharmadáról jelent információt. A kutatásunk során végzett gyűjtés alapján 110 lakott házat találtunk. Igaz, hogy a falu lakóépületei folyamatos számozással 1-től 415-ig vannak jelölve, de csupán 230 házat lehetett beazonosítani, és ezek közül is csak 110 ház volt lakott (Molnár, 2008B). A kérdőívben rákérdeztünk a földhasználat, a birtokméret és a birtokstruktúra jellegzetességeire, a jelenleg alkalmazott gazdálkodási gyakorlat általános kérdéseire, a helyi földtulajdonosok jövőbeli szándékaira. A felmérés során, ahol a megkérdezettek szívesen nyilatkoztak a részletekről, ott a kérdőíveket további információkkal is kiegészítettük. Ebben az értelemben a kérdőíves felmérés kérdései jó pár esetben az irányított interjú vázaként működtek.

A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS ERDÉLYBEN

A Magyar Királyság, és így Erdély gazdaságfejlődésében is jelentős szerepet játszott az európai gazdasági erőter. Ezzel összefüggésben a kontinentális munkamegosztás különösen a 16. századtól kezdve Európa keleti felétől az agrártermékek előállítását kívánta meg. Éppen ezért maradhatott fenn hosszú ideig a mély gyökerű falusi életforma is Kelet-Európában (Fél –Hofer, 1997.).

Ugyancsak hozzájárultak Erdélyben a tradicionális vidéki megélhetési stratégiák konzerválásához, hogy hosszú ideig fejletlen volt a szárazföldi úthálózat. Erdélybe lényegében csak a hegyek hágóin keresztül lehetett bejutni. Emiatt az áruszállítás, ami bekapcsolhatta volna Erdélyt Európa gazdasági vérkeringésébe, igencsak akadozott. Hosszú ideig jóformán csak a könnyen szállítható áru (bőrök, nemesfémek) és a saját lábán hajtható jószág tudott exporttermékké válni (Csetri, 1999). Az állattenyésztést erősítette az a tény is, hogy hosszú ideig nem terhelték olyan súlyos adók, mint a növénytermesztést (Prinz–Teleki, 1937)

Abban, hogy az intenzív, monokultúrás növénytermesztés itt nem alakulhatott ki, a természetföldrajzi viszonyok mellett nem kevés szerepe volt a birtokméretnek is. Az erdélyi paraszti birtokok ugyanis igen kevés esetben érték el egy nagybirtok méreteit, amelyen már eredményesen lehetett volna profitorientált gazdálkodást folytatni (Szabó, 2002). A birtokok általában 5 hektár alatt maradtak (Balogh–Fülemile, 2001) Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az okok között ott találjuk a konzervatív, alig mobilizálható társadalmi struktúrát is (Viga, 2001), amelynek igencsak fontos szerep jutott a hagyományos paraszti mentalitás megőrzésében.

Az erdélyi gazdálkodásban tehát mindig is előnyben részesült az állattartás. Hosszú időn keresztül konzerválódtak a bejártott, ismert technikák. A kapitalizálódással együtt járó válto-

1 <http://hu.wikipedia.org/wiki/sik%C3%B3d>

zások természetesen hatottak a vidéki társadalmakra itt is. De tény, hogy ez nem mindenhol volt egyformán mérhető. A vasutak, főbb közlekedési útvonalak mentén lévő kistájak, a városok, vagy a nagyobb földbirtokok közelében lévő falusi települések társadalmát korábban és mélyebben érintette a változás. Itt gyorsabban megjelent a piacelvű termelési gyakorlat. Ezzel szemben az elzártabb vidékek, félreeső térségek, települések gazdasági, társadalmi viszonyai nem sokat változtak. Ez az időben eltérő hatás a termelési feltételek máig ható differenciálódását eredményezte. Aszerint tehát, hogy a földet és a munkaerőt mennyiben sikerült piacképes termelési tényezővé alakítani, avagy a gazdálkodás megmaradt-e kizárólag az önreprodukció kereteiben – jelentős területi különbségek vannak ma is (Oláh, 2005).

A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS SIKLÓDON – A RÉGMÚLT

Az Erdélyben fentebb felvázolt folyamatok Siklód tekintetében is érvényesnek tekinthetők. A létforma és a megélhetés alapját itt is a hagyományos, családi gazdálkodás képezte. A XX. század első felének, a hagyományos siklói paraszttársadalomban tapasztalható viszonyait az idős siklóiak emlékeiből rekonstruálhatjuk. A fő megélhetés ez idő tájt a táj földrajzi és domborzati adottságait is követve az állattartáshoz kapcsolódott. Az elmondások alapján a tartott jószágot – baromfit, juhot, disznót, tehenet, borjút – az urbanizált térségek piacain adták el. Az eladásra szánt állatokat közelebbi településekre – így Szováttára, Korondra –, és távolabbi ipar- és bányavárosokba – Petrozsényba, Szebenbe, Bányaságba – hordták (Dezsény, 2007).

Megélhetés szempontjából nagyobb jelentősége ezen kívül a gyümölcsstermesztésnek volt. A megkérdezett siklóiak elmondása alapján különösen híres volt a falu a cseresznyéjéről. A területen a cseresznye – a település relatíve nagy tengerszint feletti magassága, a hegyvidéki, hűvösebb mikroklíma miatt – később hozott termést, mint általában Erdélyben. A kemény héjú, ízletes fajtákat messze földre elszállíthatták és értékesíthették a helyiek. A falu határában sorakozó gyümölcsöskertek a megélhetés egyik fő alapját jelentették a tulajdonosaiknak (Dezsény, 2007). A falu gazdálkodása, megélhetése hosszú évszázadokon keresztül egy jól működő funkcionális területi kapcsolatrendszerben létezett, egészen a szovjet mintájú szövetkezetesítés korszakának beköszöntéig.

Siklódot az államszocializmus diktálta kötelező kolhozosítás szinte utolsóként érte el. A Termelőszövetkezet csak 1962 februárjában alakult meg. A kollektivizálás természetesen itt is azt jelentette, hogy „be kellett lépni a közösbe”. Ez gyökeres változást hozott a falu életében. Nem egyszerűen csak a magántulajdonon alapuló hagyományos családi gazdálkodás, és az ebbe ágyazódó társadalmi rend és szokásrendszer számolódott fel, hanem egy sajátos tudati erózió is elindult (Szabó, 2002). Lényegében a megszilárduló új rendszer felszámolta a történelmi parasztságot, és egy formailag egységes mesterséges paraszti osztályt teremtett meg, mely a nagyüzemi szervezetrendszer alkalmazottjaként teljesen más gondolkodásmóddal, elhivatottsággal és munkaszervezéssel bírt (Molnár, 2008A).

A szövetkezetesítés során a 60-as években a számosállatokat Siklódon is be kellett szolgáltatni a termelő- és művelési eszközökkel és természetesen a termőfölddel együtt. A háztájiban 10 árat lehetett megtartani saját művelésre. A szocializmus évtizedeiben a mezőgazdaságban végig fennmaradt a nagyüzemi termelési keret. Míg Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas években

kibontakozott egy sajátos *második gazdaság* az agrárágazatban, addig Romániában ezt hiába keressük. A merev, tervmutatókban számoló gazdaságirányítás csak nagyon szűk teret engedett a családok autonóm gazdasági törekvéseinek, az önálló kezdeményezéseknek. Ilyen makrogazdasági feltételek között nem bontakozhatott ki intenzív árutermelői tevékenység, a kezdetben 0,3 ha-ra, majd 0,15 ha-ra zsugorított háztáji parcellákon erre nem is volt lehetőség (Oláh, 2004).

A PIACGAZDASÁG KIHÍVÁSAI

Rendszerváltáskor a szocialista mezőgazdasági nagyvállalati struktúra összeomlása utáni korszak agrárgazdaságában országosan uralkodó üzemformává Romániában is a kisparaszti magángazdaság (99,2%) vált. A megművelt területek 78,5%-a került magántulajdonba a 90-es évek első felében, de ennek csak 38%-át művelték meg a kisparaszti gazdaságok. Szinte minden gazdaságban önellátó termelés indult be (Vincze, 1995).

A magántermelő kisgazdaságok esetében az elmúlt több mint húsz évben Erdély-szerte problémát jelentett a munkaerő és tőkehiány, valamint az elavult termelési technológia. A piaci szakosodásra utaló termékszerkezeti változtatások helyett a kisgazdaságok „mindent” termelő stratégiája uralkodott el. A hatékony gazdálkodást lehetetlenné tette az irracionálisan elaprózódott földbirtokszerkezet (Oláh, 2004). A mezőgazdasággal foglalkozók a földeket ugyan visszakapták, de gépeket nem kaptak, így továbbra is függték a gépállomásoktól, vagy – ami nagyon gyakran megesett – visszatértek a kollektivizálás előtti technikákhoz, gépekhez (Szabó, 2002).

A piaci viszonyok, a kereslet és kínálat figyelembe vétele, a termékszerkezet teljes átalakítása, a tőkegazdálkodás, a gazdaság hitelből történő fejlesztése mind-mind olyan tényezők, melyektől a vidéki ember a posztkommunista országokban alapvetően idegenkedik. A stratégiai szemlélet, a mentális adaptációs készség ugyanis itt nem alakult ki kellően (Szabó, 2002). Sokan vélekednek úgy, hogy jobb megmaradni a tapasztalati tudásnál és a szokásokban gyökerező gondolkodásnál, még ha nem is kecsegtet nagy nyereséggel, hiszen ez kevésbé tűnik kockázatosnak. Amikor az életben maradás a tét, a falusi tapasztalati tudás, a szokásjog, a hagyománytudat súlyosabban esik latba, mint a kívülről eredő innovációs nyomás (Kaschuba, 1990). Ez magyarázza azt is, hogy miért tűntek vizsgálatunk idején meglehetősen korlátozott hatásúaknak a különböző kommunikációs csatornákon áramló egyébként korszerű szakismeretek (Oláh, 2004).

A székelyföldi agrártermelésben a rendszerváltás után az önfenntartás, a családi gazdaságok túlsúlya vált uralkodóvá, amely gyakorlatot nem a profitra, a folytonos gazdasági növekedésre koncentráló gondolkodásmód jellemezte, hanem arra irányult, hogy megőrizze, illetve újra megszerezze azokat a javakat, amelyek a lokális társadalmi térben a család pozíciójának szükséges komponensei (Oláh, 2004).

Ami az uniós csatlakozást illeti, a 2007–2008-as vizsgálatainkban sem a földek adás-vételében, sem a földhasználatban nem igazán lehetett az általunk megkérdezett tulajdonosok véleményében akár pozitív, akár negatív értelemben összefüggéseket fellelni. Annak ellenére, hogy a 2007. évvel kezdődően az Európai Unió költségvetéséből pénzbeli támogatás jár a romániai gazdáknak is. Ezek a támogatások az Európai Unió *Egyszerűsített Területalapú Támogatási Rend-*

szere (SAPS) alapján kerülnek kifizetésre. Az SAPS kifizetések igénylése mellett az igénylőnek lehetősége van arra is, hogy a többi terület-alapú támogatási formát is igényelje, beleértve ebbe az agrár-környezeti támogatásokat is.

A PIACGAZDASÁG KIHÍVÁSAI SIKLÓDON

A rendszerváltás után Siklódon is gyorsan végbement a *kárpótlás*, melynek során minden igénylő család visszakapta az eredeti birtokait. Visszaállt a történetileg kialakult birtokrend: egy *elaprózott, széttagolt birtokszerkezet*. E falu példája is igazolja, hogy a magángazdaságok idején fennálló tulajdonviszonyok, valamint a birtokstruktúra kis eltérésekkel ugyan, de lényegében azonos módon reprodukálódott azoknak a falvaknak az esetében, amelyek nem a *társas* gazdálkodási formát éltették tovább (Peti, 2004).

Siklód határa a falu méretéhez képest kifejezetten nagyinak mondható, körülbelül 1500 ha. A rendszerváltás utáni kárpótlás a családokat többségében jóval több földhöz juttatta, mint amennyire a jelenlegi igényeik szerint szükségük van. Ez annak ellenére is igaz, hogy az átlagosan egy család által birtokolt földterületek jellemzően nem haladják meg az 5 ha-t. Az időskorú gazdák a gazdálkodási módszerek és a gépesítés alacsony fokán általában még ezt sem használják ki teljes egészében. Az elaprózott birtokméret, és az időskorú tulajdonosi réteg Erdély-szerte probléma az apró- vagy kistalvas településszerkezettel rendelkező vidékeken. Ilyen körülmények között általános jelenségnek tekinthető, hogy a mezőgazdasági területek egy része leromlott állagú, így Siklódon is (Vincze, 1995).

Siklódon a vizsgált időszakban tehát az egyes családok birtokai általában 3–6 ha-t tettek ki és ez a viszonylag kis terület is igen sok apró, egymástól sokszor távoli, a faluban és annak külterületén elszórt, néhány tíz áras parcelláskákból tevődött össze. A megkérdezett tulajdonosok többségének több mint 10 tagban volt a földje. A megkérdezettek nagyjából tizedének pedig több mint 40 (!) különálló részből tevődött össze a birtoka (Dezsény-Molnár, 2008). A gazdálkodás jelentőségére, a földpiaci kérdésre vonatkozó válaszok jól jelzik a kialakult családi kisparcellás gazdaságok zsákutcáját Siklódon.

Ami a művelést illeti a vizsgálatunk idején, a siklói határ egy része egyáltalán nem, vagy nem a bejegyzett művelési ág szerint volt hasznosítva. Igen tipikus volt, hogy a Termelőszövetkezet gazdálkodásának ideje alatt a szántóterületként hasznosított földművelési ágot nem írták át a parcellák tulajdoni lapján az aktuális hasznosítási formának megfelelően. Emiatt sokszor a tulajdoni lapokon szereplő adatok nem felelnek meg a valóságnak. (Szerencse, hogy az SAPS kifizetések szempontjából ez a helyiek elmondása alapján nem okozott eddig gondot.)

A falu területén fekvő termőföldek legnagyobb része *kaszálóként, legelőként* használt. Ez az állapot a gazdálkodás helyi hagyományait és módszereit, történetiségét alapul véve magától értetődőnek tekintendő. Ugyancsak összecseng Siklód gazdálkodási tradícióival, hogy az összes megkérdezett közül 40 lakos (55%) rendelkezik *gyümölcsös* művelési ágba tartozó területekkel is (Dezsény-Molnár, 2008). Itt kell azonban megjegyezni, hogy a piaci viszonyok átalakultak, a kereslet a siklói gyümölcsök iránt megszűnt, ennek következtében a siklói gyümölcsstermesztés is leáldozott. A kertek java része a vizsgálatunk idején nélkülözötte a szakszerű és céltudatos növényvédelmet és gondoskodást. A környéken túlszaporodott medveállomány is hozzájá-

rult, hogy alig lehetett ráismerni az egykor szebb időket megélt gyümölcsösökre. A megkérdezettek kétharmadának volt a birtokai között *veteménye, kapás művelési ágba* tartozó területe. Ez javarészt annak köszönhető, hogy a burgonyát (pityókát), kevés kivételtől eltekintve minden háztartás évről évre igyekszik megtermelni magának. Ezek a földek kisebb részben általában a ház környékén lévő, a vaddisznók miatt szükségszerűen minden esetben körülkerített parcellán, nagyobb részben pedig a falu közbirtokossági földjein, fent a „Hegyben” voltak. Ott jártunkkor is élt az a régi hagyomány, hogy az élelmezés egyik alapját képező burgonyát a falu felett, a Siklód-kő és a Küsmöd-kő között futó lankás hegygerincen, az erre a célra a közösség által kiválasztott és megművelt földeken termelték meg. Itt ugyanis a helyiek elmondása alapján a nagyobb tengerszint feletti magasságon és viszonylagos izolációban kevésbé jelennek meg a kártevők, illetve munkaszervezési szempontból is számos előnnyel jár az egyben való művelés. A 6 ha-os, egy tagban művelt kapás kultúra vadaktól való védelmére a faluközösség a „*pityókapásztor*” sajátságos intézményét alkalmazza. Ez azt jelenti, hogy a burgonya teljes vegetációs ideje alatt – az ültetéstől a betakarításig – minden éjjel 2 kutyával rendelkező, a falubeliek közül kikerülő „éjszakai őr” vigyázza a területet. E nélkül a vaddisznók és az egyéb vadak olyan mértékű kárt tennének, ami lehetetlenné tenné a kifizetődő művelést. A burgonyatermelésen túlmenően a legtöbb háztartás igyekszik megtermelni legalább zöldségből háztájiban azt, ami megtermelhető. Szinte minden lakott háznál megtalálható a féltő gonddal ápolt zöldségeskert. Csak a legöregebbek, illetve a betegek nem foglalkoznak kertműveléssel.

A kérdőíves felmérésünk során rákérdeztünk az utóbbi évek *földhasználatban bekövetkező változásaira* is. A 74 megkérdezettből 16-an jelezték, hogy volt változás (22%). Ez főleg abban állt, hogy felhagytak a szántóföldi gabona ill. kapás kultúra termesztésével. Szerencsésebb esetben kaszálóként, vagy legelőként a földhasználat megmaradt, rosszabb esetben a területek parlaggá váltak. A földhasználat változásának kiváltó okait vizsgálva alapvetően két csoport különíthető el. Az egyik csoport (5 válaszadó) az öregséget, a betegséget; azaz a munkabíró- képesség megváltozását nevezte meg okként. A másik csoport (amelyet 11 kérdezett képez), egyértelműen a túltartott vadállományt okolta, ezen belül is a vaddisznókárt. A helyiek a kárt tevő állattal szemben eszköztelenek. A romániai jogszabályok nem nyújtanak megfelelő kárpótlási lehetőséget az okozott terméskiesésért. A terményüket nem védelmező gazdálkodók teljesen kiszolgáltatott helyzetben vannak.

Ami a *földpiacot* illeti, a megkérdezettjeink között mindössze 3 olyan válaszadó volt, aki akkor *bérbe adta* a saját birtokainak egy részét. Nem igazán volt ugyanis kinek bérbe adni: a megkérdezettek között összesen 8 olyan válaszadó volt, aki *földet bérelt* a saját földje mellé használatra. És nem csupán a földbérlet piaca volt gyenge a kutatásaink szerint. A földek *adás-vétel*e sem volt jellemző. Az összes megkérdezettből mindössze 6-an (8%) adtak el földet a megelőző években (Dezsény-Molnár, 2008). A vevők minden esetben siklói lakosok voltak, illetve a helyi erdészet. A kérdőíves felmérésünkből az is kiderült, hogy az eladást általában az indokolta, hogy a régi tulajdonosok úgy érezték, nincs szükségük a szóban forgó birtokaikra. Tehát nem üzletelni, inkább szabadulni akartak a földtől. Több mint kétszer annyian, mint ahányan jelenleg eladták a földjüket (összesen 11-en) jelezték a felmérésben, hogy megválnának birtokaiktól vagy azok egy részétől a jövőben. Ugyanennyien adtak bizonytalan választ; azaz még 11-en voltak azok, akik szintén nem ragaszkodtak a tulajdonukhoz. Az összes megkérdezett 30 %-a

tehát vagy már megkezdte, vagy úgy tűnt, a közeljövőben meg fogja kezdeni gazdálkodása végleges felszámolását.

A falu hagyományosan *állattartó* település. A Termelőszövetkezet felbomlása után, aki csak tehetett visszatért a környéken jellemző *tejelő-szarvasmarha* tartáshoz. A megkérdezett lakosok valamivel több mint felének volt otthon fejőstehene. A téhentulajdonosok megközelítőleg kétharmadának (64%) 1–3 darab tehene volt. Egyharmaduknak (36%) pedig négy, vagy annál is több állat volt a birtokában. Az összes tehénnel rendelkezők 16 %-a pedig legalább hat, vagy annál is több állatot tartott. Kutatásunk idején a felesleges tejet mindenki maga vitte reggel és este a tejcsarnokba. Ez az elnyújtott faluszerkezet, valamint a helyi paraszttársadalom elöregedettsége okán többeknek komoly gondot jelentett. Korábban napjában csak egyszer, reggel kellett a gyűjtőcsarnokba eljuttatni a tejet. A tejcsarnok tulajdonosa, a székykeresztúri tejgyár az új európai uniós higiéniai normákra hivatkozva azonban újólágy már csak a friss fejből származó tejet hajlandó átvenni. Az átvételi ár minőségi kategóriánként változó. A kicsiny, eldugott falu téhentartói egyenként állnak szerződésben a felvásárlóval. Érdekérvényesítő-képességük és ennek folytán alkupozíciójuk rendkívül gyenge. Ilyen viszonyok mellett és az akkortájt tapasztalt igen alacsony felvásárlási árakkal számolva (60 bani literenként) (Dezsény-Molnár, 2008) valóban kérdésesnek tűnt, hogy hosszabb, de akár középtávon is, megéri-e fenntartani ezt a gazdálkodási formát. A tej értékesítésén kívül a tehének másodlagos hasznát az évről évre születtő borjú felnevelése és eladása adja. Tapasztalataink szerint a növendék állatokat ritkábban a környékbeli vásárokon értékesítik, gyakrabban a térség településeit járó kupecsek vásárolják fel.

Juhot, ami szintén hagyományos haszonállat ezen a vidéken, a háztartások valamivel kevesebb mint harmada tartott a vizsgálat idején; jellemzően 3–10 db-ot. Ezek csak télen vannak a házaknál, tavasztól őszig a major – egy a juhok bértartásából élő pásztor –gondozza őket, aki családjával együtt fent tartózkodik velük az esztenán, a nyári pásztorszálláson. Minden falubeli juh nyáron itt legel. Az esztenán a pásztorlásért meghatározott pénzüsszeget és természetbeni járandóságot kell fizetni állatonként. Cserében a pásztor a vegetációs időszakban legelteti az állatokat a közbirtokosság legelőin, feji az anyákat és sajtot készít, amiből meghatározott mennyiség a gazdának jár. Egy fejős juh után az általunk vizsgált időben 8 kg sajtot és 1,5 kg ordát kaptak a juhos gazdák, amiért cserébe juhonként 6 liter gabonát és 10 leit, valamint a fejős juhok után még egy-egy kg kenyeret is adtak a majornak (Dezsény-Molnár, 2008). Tapasztalataink szerint a juhtartás is hanyatlásnak indult. Ennek oka egyrészt, hogy a pásztortól kapott sajtot nem tudják értékesíteni a gazdák, másrészt pedig nem tudják a télire való abraktakarmányt megtermelni.

Lóval a kérdőív válaszadóinak 22%-a rendelkezett a vizsgálat idején. Hajdanában a ló volt az elsődleges teherszállítási és közlekedési eszköz. Szerepe a településen is megjelenő gépjárművek miatt azonban jelentősen csökkent; ám presztízsértéke továbbra is megmaradt. A legtöbb helyen egy, néhol kettő esetleg három állatot tartottak 2008-ban (Dezsény-Molnár, 2008). Nem véletlen összefüggés, hogy ahol lovat tartottak, ott kivétel nélkül tehenet is. A két állat takarmányozása hasonlóan oldható meg, illetve mivel a lónak nincsen közvetlen értékesíthető haszna a tehénnel ellentétben, csak miatta nem lenne érdemes a kaszálókat fenntartani és a szénakészítés munkaiigényes folyamatával foglalkozni. A faluban leginkább fuvarozásra, szénahordásra használják, szántásra nem nagyon. A még megmaradt szántókat a néhány traktortu-

lajdonos bérben megműveli. A lovaglás sem jellemző, inkább csak a nagy hagyományokkal bíró, például szüreti bál alkalmából nyergelik fel az állatokat.

A vizsgálat idején a háztartások nagyjából kétharmadánál *baromfit* is tartottak, általában 1–3 tucatot. A házak kevesebb, mint harmadánál találkozhattunk *sertéssel*. Jellemzően egygel vagy kettővel. A disznóhízlalás legfőbb korlátja tapasztalataink szerint a túlszaporodott vadállomány által a kertekben, kapás kultúrákban okozott komoly vadkárban keresendő. A házisertés-hízlalás alapját képező kukoricatermelés gyakorlatilag teljesen lehetetlenné vált az elmúlt időszakban.

A kérdőíves felmérésünkben 2008-ra vonatkozóan a tartott *jószágok értékesítésére* is rákérdeztünk. A megkérdezett háztartások fele értékesített állatot a vizsgált évben. Legtöbbjük szarvasmarhát és juhot. A jószágeladás leginkább abból adódott, hogy a születő borjakat és bárányokat – lévén, hogy a legtöbb esetben szóba sem jön az állomány-növelés – eladták. Tapasztalatunk szerint a faluban a háznál tartott disznót érdekes módon általában nem fiattarták, a hizlalandó malacokat szinte minden esetben a falun kívülről szereztek be. Feldolgozott állati termékeket a vizsgálatunk idején egyáltalán nem adtak el a megkérdezettjeink. Általában saját fogyasztásra termeltek. Nem alakultak ki működő kereskedelmi kapcsolatok felvásárló külpiacok felé. Igazolva láttuk, hogy a mezőgazdasági termékek helyi feldolgozásának hiánya kiemelt fontosságú probléma, ugyanis kereslet, illetve a szervezett, biztosított eladás, értékesítés lehetősége hiányában a gazdákat nem készíti semmi a piacorientált nyitásra, a mentalitásváltásra (Szabó, 2002). Pedig ez csökkenthetné a termelők jelenlegi gazdasági függőségét.

Ebben a hagyományosan állattartó múltú faluban az *állatlétszámban egyértelmű csökkenés* volt megfigyelhető a vizsgálatunk idején. Ez részben összefüggésben áll a falu elöregedésével, részben pedig a gazdálkodás terén tapasztalható egyre romló megélhetési viszonyokkal. Mindezekkel együtt a saját élelmiszer megtermeléséhez, a háztáji állattartáshoz való ragaszkodás igen erősen tetten érhető jelenség volt. Úgy tűnt, az egyedülálló, idős asszonyok is egészen addig a pontig tartanak baromfit az udvaron, amíg csak meggyengült egészségi állapotuk ezt lehetetlenné nem teszi. Állat csak rendkívüli esetben nincs, például, ha a gazda beteg, ha társadalmi-szociális értelemben lecsúszott, vagy ha időszakosan, idényjelleggel lakik a faluban. A háztáji állattartáshoz való ragaszkodást, a termelést magát azonban a megélhetés biztonsága tudná leginkább éltetni. Csakhogy a 74 gazdálkodást folytató megkérdezett közül csupán 17-en vélekedtek úgy Siklódon, hogy számukra a gazdálkodás fő bevételi forrást jelent.

ÖSSZEFOGLALÁS

Terepi kutatásaink Siklódon azt mutatták, hogy a falu úgy érte meg az EU csatlakozást, hogy a településen gyakorlatilag nem alakult ki olyan üzemforma,

- amely a háztartások egyetlen és elsődleges megélhetési tevékenysége és jövedelemforrása lett volna.

- képes lett volna átgondolt, megtervezett termelő tevékenység folytatására. A megkérdezettek egyikénél sem találtunk érdemi üzleti, stratégiai tervet.

- képes lett volt váltásra. A 74 megkérdezettből ugyan 16-an jelezték, hogy volt váltás a termelésben (22%). Ugyanakkor ez is főleg abban állt, hogy felhagytak a szántóföldi gabona ill.

kapás kultúra természetével. Szerencsésebb esetben kaszálóként, vagy legelőként a földhasználat megmaradt, rosszabb esetben a területek parlaggá váltak. A földhasználat változásának okai között az öregséget, a betegséget; azaz a munkabíró-képesség megváltozását nevezték meg válszadóink, illetve a túltartott vadállományt. Azaz a váltásnak nem egy új perspektíva, hanem a régi fenntarthatatlansága volt az oka.

- a térség környezeti adottságainak megfelelő diverz termény-, ill. termékszerkezettel rendelkezett volna.
- vagy amennyiben specialista (pl. tejre), úgy vertikumot lett volna képes kiépíteni (például a főtermék értékesítésére vagy feldolgozására).
- racionális és megalapozott jövőképpel rendelkezett volna
- legalább alap szinten folyamatosan figyelemmel kísérte volna a piaci igényeket és igyekezett volna a lehetőségeket kihasználni.
- tőkeerővel – és befektetési hajlandósággal bírt volna
- rendelkezett volna termelők közti együttműködéssel. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az államszocializmus felülről kényszerített szövetkeztetés is. tapasztalataink szerint meglehetősen erős fenntartással viseltettek az emberek a közösen kezelt vagyon gondolatával kapcsolatban.

Mindezek következményeként az összes megkérdeztünk 30 %-a vagy már megkezdte, vagy úgy tűnt, meg fogja kezdeni gazdálkodása végleges felszámolását. Annak ellenére, hogy a földalapú támogatás elérhetővé vált, és hogy a környék viszonylagos érintetlenségének és hegyvidéki fekvésének köszönhetően a településhez tartozó területek szinte minden célprogramban pályázatra alkalmas erőforrások. Siklód a Sóvidék szélén természetesen nem csupán a mezőgazdasági megélhetésre építhet. Ugyanakkor Siklód esetében sem vitatható, hogy a vidék életben maradása és a családi gazdálkodás megújulása összetartozó kérdések. Kutatásunkkal szerettünk volna rávilágítani, hogy a hagyományos családi gazdálkodás fontos, de a társadalmi, gazdasági bázisa megújításra szorul. Jelenlegi formájában nem lesz hosszú távon fenntartható Erdélyben sem. Létkérdés a megújítás, hisz a legtöbb rurális térségben a mezőgazdaság, a családi gazdálkodás az egyetlen, ami helyben rendszeres bevételi forrást biztosíthat. Sok helyen e tevékenységen kívül lényegében *nincs* más megélhetési lehetőség.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Balogh Balázs – Fülemile Ágnes (2001). Adatok Kalotaszentkirály és Zentelke tévesztés előtti paraszti gazdálkodásához. In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.) *Számadó*. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 9–24.
2. Csetri Elek (1999). *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár
3. Dezsény Zoltán (2007). *Megélhetési stratégiák régen és ma*. Acta Regionis Rurum 1. SZIE GTK, Gödöllő 94–101.

4. Dezsény Zoltán – Molnár Melinda (2008). *Gazdálkodás Siklódon: múlt, jelen, ... jövő?* Acta Regionis Rurum 2. SZIE GTK, Gödöllő 13–27.
5. Fél Edit – Hofer Tamás (1997). *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest
6. Kaschuba, Wolfgang (1991). Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In: Vári András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
7. Molnár Melinda (2008a). Sustainable development in connection with urbanization, rural development. In Szűcs I. et al (edited): *Economics of Sustainable Agriculture* 119–135.
8. Molnár Melinda (2008b). Siklód az elnéptelenedő aprófalu. In: Deáky Z. – Molnár M. (szerk) *Acta Regionis Rurum* 2. Gödöllő 9–13.
9. Oláh Sándor (2005). *A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után*. A falu. A magyar vidékfejlesztők folyóirata – 2005. tavasz. 47–55.
10. Oláh Sándor (2004). *Falusi láttelepek (1991–2003)* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
11. Peti Lehel (2004). *Az agrárgazdaság posztszocialista átalakulása a Kis-Küküllő menti falvakban*. Korunk folyóirat, 2004. december, Kolozsvár
12. Prinz Gyula – Teleki Pál (1937). é. n. *Magyar földrajz. A magyar munka földrajza*. Budapest
13. Szabó Á. Töhötöm (2002). *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza Könyvek 11. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
14. Viga Gyula (2001). Megjegyzések a paraszti kultúra változásának kérdéséhez. Bodrogi példák. In: Bali János – Jávorka Kata (szerk.) *Merítés*. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. Budapest, 75–89.
15. Vincze Mária (1995). *A családi gazdaság helye és szerepe a román agrárátalakulásban*. Regio 1–2. 137–144.